

IV. KONFERENCIJŲ MEDŽIAGA / MATERIAŁY KONFERENCYJNE

Vilija Ragaišienė

Lietuvių kalbos institutas

P. Višinskio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

El. paštas vilija.ragaišiene@vlkk.lt

Moksliniai interesai: akcentologija, dialektologija, leksikografija

DAIKTAVARDŽIŲ KIRČIAVIMO POLINKIAI XX A. 6–7 DEŠIMTMEČIO PIETŲ AUKŠTAIČIŲ ŠNEKTŲ RANKRAŠTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Šiame straipsnyje nagrinėjami Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve saugomuose XX amžiaus 6–7 dešimtmečio pietų aukštaičių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose rasti keleriopai kirčiuojami daiktavardžiai. Straipsniu siekiama nustatyti šių daiktavardžių kirčiavimo tendencijas, parodyti jų geografinį paplitimą ir reiškinio intensyvumą.

Rankraštiniuose šaltiniuose rastų variantų gausa (užrašyta daugiau nei du šimtai žodžių) rodo, kad pietų aukštaičių plote kirčiavimo variantiškumo XX a. 6–7 dešimtmetyje būta gana intensyvaus. Dauguma įvairiai kirčiuojamų žodžių formų aptariamuose šaltiniuose paliudytos kelis ar net keliolika kartų. Daiktavardžių akcentinių gretybų išplitimas būdingas visam pietų aukštaičių plotui, tačiau jų dažnumas nevienodas. Dvejopai kirčiuojamų formų, pvz.: raīstai, raīstų / raīstai, raīstų, daugiau rasta pietvakarinėje ir pietinėje ploto dalyje, akūtinio kamieno vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko oksitoninio kirčiavimo gretybės, pvz.: žīedas (3), žīedū, žīedūs, dažniau aptinkamos pietinėse ir rytinėse šnektose. Išsami duomenų analizė rodo, kad daiktavardžiai pietų aukštaičių šnektose kirčiuojami ne pramaišiu, o pagal vieną kurią akcentinę paradigmą. Iš toje pačioje šnektose ar visame plote vartojamų dviejų kirčiavimo variantų vienas yra pagrindinis, kitas – gretiminis.

Rankraštinių šaltinių medžiaga remia kalbininkų prielaidas, kad pietų aukštaičių šnektose dvejopai kirčiuojamų daiktavardžių formų atsiradimas ir polinkis į oksitonežę pirmiausia sietinas su rekonstruojamu su dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – akcentiniu ir semantiniu modeliu, pvz.: peīlis, dgs. peīliai / kuop. dgs. peīliai. Taip pat sukaupti duomenys pagrindžia nuostatą, kad daiktavardžių akcentuaciją galėjo veikti ir kamienų sąveikos veiksniai – homoniminių formų egzistavimas, morfo(no)loginis paradigmos išlyginimas, sistemos atitikties ir kt.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: akcentinis variantas, kirčiavimo variantiškumas, oksitonežė, paprastoji ir kuopinė daugiskaita, kamienas.

Renkant medžiagą *Lietuvių kalbos atlasui*¹, XX a. 6 dešimtmetyje tarmių tyrėjams kelias uždavinys fonetine transkripcija užrašyti

ir sukirčiuoti „kiek galint daugiau tekstų [...] iš kasdienės kalbos ir tautosakos“ (žr. plačiau *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą*, p. 9). Taigi XX amžiaus 6–7 dešimtmetyje Lietuvių kalbos institute iš pietų aukštaičių ploto buvo sukaupta nemažai tarminių rankraštinių tekstų, kurie iki šiol mažai tirti.

¹ *Lietuvių kalbos atlasas* 1, 1971. Leksika. Vilnius: Mokslas. *Lietuvių kalbos atlasas* 2, 1982. Fonetika. Vilnius: Mokslas. *Lietuvių kalbos atlasas* 3, 1991. Morfologija. Vilnius: Mokslas.

Daiktavardžių keleriopo kirčiavimo tendencijų tyrimui atlikti Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve saugomi XX a. 6–7 dešimtmečio rankraščiai pasirinkti neatsitiktinai. Visų pirma domino senesniuose šaltiniuose užfiksuota medžiaga, nes pastarųjų dvidešimties metų garsiniai įrašai išanalizuoti ir aprašyti straipsnio autorės 2010 m. apgintoje daktaro disertacijoje (žr. plačiau Ragaišienė 2010). Be to, siekta patikrinti, kuriuo laikotarpiu galėjo rasti kirčiavimo įvairavimo tendencijos, nes

ankstesni tyrėjai savo darbuose į tai, galima sakyti, neatkreipę dėmesio. Taip pat norėta pasižiūrėti, ar rankraštiniių šaltinių medžiaga remia kalbininkų nustatytas akcentinių variantų egzistavimo pietų aukštaičių šnekose prielaidas.

Peržiūrėjus archyve esančius rankraščius nustatyta, kad per aptariamus du dešimtmečius medžiagos sukaupta iš daugumos pietų aukštaičių gyvenamųjų vietų (punktų)². Archyve rasti 57 rankraštiniai šaltiniai (apie 22 00 psl.) iš 55 gyvenamųjų punktų (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Tarmių archyvo rankraštiniai šaltiniai

Vietovės sutrumpinimas (punkto numeris)	Vietovės pavadinimas*	Metai, užrašytojas, šaltinio registracijos numeris	Vietovės sutrumpinimas (punkto numeris)	Vietovės pavadinimas	Metai, užrašytojas, šaltinio registracijos numeris
Al (644)	Venciūnai, Alytaus r.	1964, Ž. Urbanavičiūtė, Rg. Nr. 819	Mrc (697)	Marcinkonys, Druskininkų r.	1953, J. Jašinskaitė, R. Jėčiūtė, K. Morkūnas, J. Kazlauskas, Rg. Nr. 157
Alv (645)	Alovė, Daugų r.	1953, J. Paulauskas, M. Sapijanskaitė, Rg. Nr. 86	Mrk (688)	Merkinė, Druskininkų r.	1953, J. Jašinskaitė, R. Jėčiūtė, J. Morkūnas, J. Kazlauskas, Rg. Nr. 159
Avž (673)	Avižieniai, Veisiejų r.	1954, B. Savukynas, Rg. Nr. 190	Mšk (683)	Miškiniai, Lazdijų r.	1953, O. Stankevičiūtė, Rg. Nr. 175
Brč (656)	Barčiai, Lazdijų r.	1959, V. Labutis, Rg. Nr. 535	Mšk (683)	Miškiniai, Lazdijų r.	1960, J. Valuckas, Rg. Nr. 663
Bržl (596)	Bražuolos apyl., Traukų r.	1967, A. Jonaitytė, Rg. Nr. 877	Mšn (695)	Mašnyčia, Druskininkų r.	1953, J. Pilypaitis, M. Svirskas, Rg. Nr. 160
Čbt (663)	Čebatoriai, Eišiškių r.	1955, V. Ambrazas, Rg. Nr. 251	Mtl (657)	Meteliai, Lazdijų r.	1953, A. Gudonytė, Rg. Nr. 174
Čvn (684a)	Čivonys, Veisiejų r.	1951, B. Savukynas, Rg. Nr. 62	Nč (VII)	Nočia, Rodūnios r.	1959, A. Jonaitytė, Rg. Nr. 500
Dbč (699)	Dubičiai, Varėnos r.	1952, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 74	Nmn (659)	Nemunaitis, Alytaus r.	1953, J. Paulauskas, M. Sapijanskaitė, Rg. Nr. 85
Dč (650)	Didžiosios Sėlos, Eišiškių r.	1964, J. Lipskienė, Rg. Nr. 816	Pčk (648)	Pučkornė, Eišiškių r.	1955, N. Grigas, Rg. Nr. 252

* Vietovės pavadinimas nurodytas toks, koks teikiamas šaltinių registracijos žurnale.

² Tirtinos gyvenamosios vietos (punktų pavadinimai ir numeriai) nustatyti *Lietuvių kalbos atlaso* rengėjų.

I lentelės tęsinys

Dgr (575)	Daugirdiškės, Trakų r.	1965, K. Vosylytė, Rg. Nr. 836	Plkn (616)	Paluknio apyl., Trakų r.	1966, A. Jonaitytė, Rg. Nr. 858
Dgn (691)	Daugidonys, Eišiškių r.	1955, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 253	Pls (IX)	Pelesa, Rodūnios r.	1955, J. Paulauskas, Rg. Nr. 503
Dlg (686a)	Dulgininkai, Lazdijų r.	D. Jarmuševičiūtė, V. Leščinskas, Rg. Nr. 864	Pls (IX)	Pelesa, Rodūnios r.	1959, D. Gargasaitė, Rg. Nr. 503
Drž (696)	Darželiai, Varėnos r.	1964, Ž. Urbanavičiūtė, Rg. Nr. 821	Pvč (689)	Puvočiai, Druskininkų r.	1953, J. Jašinskaitė, R. Jėčiūtė, K. Morkūnas, J. Kazlauskas, Rg. Nr. 156
Eiš (681)	Eišiškės, Eišiškių r.	1957, A. Vidugiris, Rg. Nr. 766	Ram (VI)	Ramaškonys, Varanavo r.	1959, J. Šukys, Rg. Nr. 501
Ilg (660)	Ilgininkai, Druskininkų r.	1953, J. Jašinskaitė, R. Jėčiūtė, J. Morkūnas, J. Kazlauskas, Rg. Nr. 158	Rč (674)	Ročkiai, Lazdijų r.	1954, A. Stučkaitė, Rg. Nr. 165
Jk (662)	Jakėnai, Varėnos r.	1952, M. Kindurytė, M. Sapijanskaitė, Rg. Nr. 73	Rtn (702)	Ratnyčia, Druskininkų r.	1953, E. Širvinskaitė, Rg. Nr. 161
Jkn (647a)	Jakėnų apyl., Varėnos r.	B. Cieškienė, Rg. Nr. 103	Rud (698)	Rudnia, Varėnos r.	1952, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 76
Kb (704)	Kabeliai, Varėnos r.	1965, Ž. Urbanavičiūtė, Rg. Nr. 840	Rūd (634)	Rūdinkai, Eišiškių r.	1967, M. Razmukaitė, 876
Kbš (687)	Kibyšiai, Druskininkų r.	1953, B. Savukynas, V. Valunta, Rg. Nr. 155	Sel (658)	Seiliūnai, Lazdijų r.	1953, N. Milinavičiūtė, Rg. Nr. 164
Knk (665)	Kaniūkai, Eišiškių r.	1963, K. Vosylytė, Rg. Nr. 764	Spg (692)	Sapiegiškiai, Veisiejų r.	1954, B. Savukynas, Rg. Nr. 220
Knv (690)	Kaniava, Varėnos r.	1952, M. Svirskas, Rg. Nr. 77	Svl (675)	Savilionys, Alytaus r.	1957, V. Ambrazas, Rg. Nr. 335
Kpč (693)	Kapčiamiestis, Lazdijų r.	1953–1954, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 191	Škl (615)	Šklėriai, Trakų r.	1957, K. Morkūnas, Rg. Nr. 367
Kpč (693)	Kapčiamiestis, Lazdijų r.	1960, Z. Dzemonaitė, Rg. Nr. 626	Šlčn (666)	Šalčininkai, Šalčininkų r.	1963, A. Vidugiris, Rg. Nr. 776
Kurš (664)	Kuršiai, Varėnos r.	1965, K. Vosylytė, Rg. Nr. 835	Šlčnk (651)	Šalčininkėliai, Eišiškių r.	1967, A. Vidugiris, Rg. Nr. 875
Kvn (VIIIa)	Kivonys, Varanavo r.	1963, A. Vidugiris, Rg. Nr. 767	Švnd (694a)	Švendubrė, Druskininkų r.	1953, B. Švenčionytė, Rg. Nr. 232
Lpln (701)	Lipliūnai, Veisiejų r.	1953, E. Grinavėkienė, Rg. Nr. 152	Vėž (680)	Vėžionys, Eišiškių r.	1955, A. Vidugiris, Rg. Nr. 249
Mcl (633)	Maceliai, Trakų r. (Eišiškių r.)	1957, K. Eigminas, V. Vitkauskas, Rg. Nr. 369	Vng (671)	Vingrėnai, Lazdijų r.	1953, E. Mikalauskaitė, Rg. Nr. 167
Mcv (700)	Macevičiai, Veisiejų r.	1954, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 192	Vrn (678)	Varėna, Varėnos r.	1952, M. Kindurytė, M. Sapijanskaitė, Rg. Nr. 72
Mr (593)	Mergiškės, Vievio r.	1953, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 151			

Taigi iš beveik viso tiriamojo ploto kalbininkų surinktų duomenų pakanka įvertinti ir nustatyti pietų aukštaičių daiktavardžių ir jų formų kirčiavimo polinkius. Juolab kad aptariamai šaltiniai palyginti gerai atspindi pietų aukštaičių šnektų ypatybes. Juose pateikta medžiaga yra ypač vertinga ir patikima, nes dauguma rankraščių parengti patyrusių dialektologų (žr. 1 lentelę).

Tiriamuose šaltiniuose rasta daugiau nei du šimtai daiktavardžių ir jų formų, turinčių tą pačią leksinę ir gramatinę reikšmę, tą pačią morfologinę sandarą, besiskiriančių tik įvairiais akcentinio variavimo požymiais: kirčio vieta ir (ar) priegaide, pvz.: *derlius*³ Sel, Pvč, Lpln / *deřlius* Mr, *kąsnis* (1) Mtl, Sel, Vng, Kbš, Mšn / *kąsnys*⁴ Jkn, Mšn, Nč ir kt. Šie skirtumai, kaip žinoma, ir lemia žodžių priklausymą skirtingoms akcentinėms paradigmoms, kitaip sakant, to paties žodžio ir (ar) jo formų kirčiavimo variantiškumą, pvz.: *kaimynas* (3) Škl, Kbš, Knv, Kpč, Mrc / *kaimýnas* (1) Ddž, Rud, *laumė* (4) Alv, Al, *laumės* Švnd, Pls, Mšn / *laūmé* (2) Lpln, *laūmė*, *laūmės* Mtl, Vng, *žmonà* (3), (*su*) *žmóna* Mcl, Knv, Rud / (*su*) *žmonà* Pvč, Kpč ir kt. (plačiau žr. Mičiūnaitė 2009, p. 141–143, 174; Ragaišienė 2010, p. 9).

Matyti, kad pietų aukštaičių plote dažniausiai dvejopai kirčiuojami to paties kamieno daiktavardžiai. Rankraštiniuose šaltiniuose daugiausia rasta *o* ir *i*jo kamienų žodžių, pvz.: *kařklas* (2) Kpč, Rod / *kařklas* (4) Jkn, *žvirblýs*⁵ Dgr, Pvč, Mšn / *žvirblis* (1) Rtn ir kt., gerokai mažiau aptikta *ā* ir *ē*

kamienų dvejopai kirčiuojamų daiktavardžių, pvz.: *šatrà* (4) Dgr, Nmn / *šatrà* (2) Rod, *žagrė* (2) Mcl, Šlčnk, Ilgn, Šlčn, Vng, Eiš, Pvč, Mrc, Ram / *žagrė* (4) Pčk ir kt., *iā*, *i*, *i*u ir *u* kamienų iš viso užrašyta tik keliolika tokios vartosenos atvejų, pvz.: *audėjà*⁶ Mtl, Sel, Vng, Mrk / *audėja* (1) Rč, *buitis* (2) Šlčnk, Šlčn / *buitis* (4) Rūd, *kirmius*⁷ (2) Mtl, Vng, Avž, Švnd, Mcv, Rtn, Škl, Kb / *kirmiùs* (4) Kbš, Pvč, Čvn, *žmogùs* (4) Nmn, Jk, Kpč, Rud, Dbč, Rtn, Ram / *žmōgus* (2) Šlčn, Nmn, Jk, Rud, Dbč, Rtn ir kt. (žr. dar 2 lentelę).

Nagrinėjamų daiktavardžių akcentinių variantų atsiradimas gali būti susijęs ir su kamienų sąveika – tos pačios leksinės reikšmės žodis gali būti visai kito kamieno, pvz.: *kándis* (1) Mtl / *kañdas*⁸ Vng, Mrk / *kandė* (4) Vng, *ugnìs* (4) Rūd, Al, Dč, Mtl, Vng / *ùgnis* (2) Dbč, Lpln / *ùgnė* (2) Bržl, Plkn, Rūd, Sel, Kurš, Vrn, Pls ir kt., arba tik kai kurie linksniai gali perimti kito kamieno galūnes, pvz.: *vagìs* (4), *vagiēs* Vng, Lpln / *vāgio* Plkn, Ilgn, Mšn, *vāgys* Vng, Rtn / *vagiāi* Rūd, Čbt, Jk, Eiš, Vng, Mšn, Pls ir kt. (Ragaišienė 2010, p. 9).

Neproduktyviųjų *i*, *u*, *i*u ir priebalsinių kamienų žodžiai gali turėti ir paskirų kitų kamienų formų gretybę, pvz.: *debesìs* (3^b), *debesiēs* Plkn / *dėbesio* Vng, *dėbesys* Mtl / *debesiāi* Škl, Mcl, Eiš, *liētūs* (3), *liētūs* Vng, Brč / *lietai* Knk, Vng, Kpč, *spiečiūs* (4), *spiečiaūs* Brč, Sel, Knk, / *spiečio* Pls, *spiečiūs* (2) Mtl, Rtn, Jkn / *spietýs*⁹ Kurš, Vėž, *šuō(j)*, *šuvà* (4), *šuiñs* Čvn / *šunès* Plkn, Al, Vrn, Eiš, Drž / *šuniēs* Pčk, Nmn / *šinio*

³ Kirčiuotė nenurodoma, nes iš šaltiniuose pateiktų formų nėra galimybės jos nustatyti.

⁴ Šaltiniuose nurodytos tik vienaskaitos vardininko formos.

⁵ Iš rastų vienaskaitos ir daugiskaitos formų kirčiuotė neaiški.

⁶ Šaltiniuose nurodytos tik vienaskaitos vardininko formos.

⁷ Šio daiktavardžio rankraštiniuose šaltiniuose rasta tik vienaskaitos formų.

⁸ Užrašytos tik vienaskaitos vardininko formos, kirčiuotė nenurodyta.

⁹ Nurodyta tik vienaskaitos vardininko forma.

Bržl, Rūd, Nmn, Kbš, Švnd, Nč ir kt. (žr. dar 2 lentelę).

Taigi sukaupti duomenys rodo tuos pačius daiktavardžių akcentuacijos polinkius kaip ir vėlesnių garsinių šaltinių medžiaga (plačiau žr. Ragaišienė 2010, p. 138). Pirma, labiausiai įvairuoja produktyviųjų kamienų, ypač *o* ir *ijo*, žodžių akcentuacija. Antra, dažniausiai daiktavardžiai turi du akcentinius variantus, t. y. kirčiuojami dvejopai – pagal šakninio ir kilnojamojo kirčiavimo paradigmas.

Gana nedidelės apimties rankraštiniuose šaltiniuose rastų variantų gausa rodo, kad

pietų aukštaičių plote kirčiavimo variantiškumo 6–7 dešimtmetyje būta gana intensyvaus. Šią prielaidą remia du dalykai. Pirma, dauguma įvairiai kirčiuojamų žodžių formų aptariamuose šaltiniuose paliudytos kelis ar net keliolika kartų, pvz.: *kálnas* (3) Šlčn, Brč, Mtl, Knv, Sel, Nč / *kálnas* (1) Mcl, Rtn, Kbš, *sūnūs* (3), *sūnai* Mcl, Rūd, Jkn, Pčk, Šlčnk, Brč, Ilgn, Knk, Šlčn, Vng, Eiš, Kbš, Knv, Švnd, Mšn, Mcv, Kb, Pls, Nč, Ram / *sūnūs* Dg, Skvn, Vng, Vrn, Mrk, *varlė* (4) Vng, Pvč, Švnd, Mšn / *varlė* (2) Kbš, Mcv, Lpln ir kt. Antra, nemažai šių daiktavardžių formų aptikta toje pačioje šnekte, pvz.:

2 lentelė. Toje pačioje šnekte rasti daiktavardžių formų kirčiavimo variantai*

Kamienas	Daiktavardis	Pietų aukštaičių šneka (punkto numeris)
<i>o</i> kamienas	<i>ciġonas, ciġonai / ciġonai,</i>	Plkn (616)
	<i>lénkas, lenkū / lénkais</i>	Škl (615)
	<i>pédas, pédus / pédus</i>	Plkn (616), Rud (698)
	<i>raístai, raístų / raistaĩ, raistų</i>	Knv (690)
<i>ijo</i> kamienas	<i>gríkis, gríkių / grikių</i>	Vėž (680)
	<i>dagŷs / dāgis</i>	Vng (671)
	<i>kąsnis / kąsnŷs</i>	Mšn (695)
	<i>kiŗvis, kiŗviai / kirviaĩs</i>	Sel (658)
	<i>kvietis / kviečiaĩ</i>	Mtl (657)
<i>peĩlis, peĩliai, peĩlais / peiliaĩ, peiliaĩs</i>	Vng (671), Rtn (702)	
<i>ē</i> kamienas	<i>búožė / buožė</i>	Vng (671)
<i>ju</i> kamienas	<i>sōdžius / sodžius</i>	Vng (671), Mrk (688), Pls (IX)
	<i>skerďžius / skerďžius</i>	Rč (674)
	<i>vaisiūs / vaĩsiai</i>	Jkn (647a)
	<i>žvyriaūs / žvŷriaus</i>	Brč (656)
<i>u</i> kamienas	<i>tuŗgus / turgaūs</i>	Rtn (702)
	<i>žmogūs / žmōgus</i>	Nmn (659), Jk (662), Rud (698), Dbč (699), Rtn (702)
<i>u/o</i> kamienai	<i>sūnūs, sūnūs / sūnai</i>	Vng (671), Vrn (678), Mrk (688)
	<i>lietūs, liētūs / lietaĩ</i>	Vng (671)
	<i>piētūs / pietai</i>	Vng (671)
	<i>tuŗgus, tuŗgai / turgai</i>	Rtn (702)
	<i>tuŗgus / turgai</i>	Švnd (694 a)
<i>i / ijo</i> kamienai	<i>gailėstis** / gailėstis</i>	Rč (674)
	<i>vagŷs, vāgys / vagiaĩ</i>	Vng (671)
<i>Cm / ijo</i> kamienai	<i>šuō, šuniēs / šunio</i>	Nmn (659)
<i>Cm / o</i> kamienai	<i>akmuō, ākmenys / akmenai</i>	Sel (658), Rč (674)
	<i>piemuō, piēmenys / piemenai</i>	Plkn (616)
	<i>vanduō, vāndenys / vandenai</i>	Sel (658), Rč (674)

* Lentelėje nurodyti visi rankraštiniuose šaltiniuose rasti atvejai.

** Giminė nenurodyta.

gāilestis / gāilestis Rč, *kvietis / kviečiai* Mtl ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 2 lentelėje).

Analizuojant arealinį kirčiavimo variantų paplitimą, pavyko nustatyti du svarbius dalykus. Pirma, daiktavardžiai pietų aukštaičių šnektose kirčiuojami ne pramaišiu, o pagal vieną kurią akcentinę paradigmą, pvz.: *bróliai* Dgr, Mr, Rūd, Al, Dg, Čbt, Šlčn, Knv, Mcv, Rod, Ram / *broliai* Nmn, *sodžiūs* (4) Mcl, Mtl, Sel, Rč, Ilgn, Avž, Vng, Mrk, Pvč, Švnd, Mšn, Rtn, Kb, Pls / *sōdžiūs* (2) Vng, Mrk, Rud, Pls ir kt. Antra, iš toje pačioje šnektose ar visame plote vartojamų dviejų kirčiavimo variantų vienas yra pagrindinis, kitas – gretiminis, pavyzdžiui, Vingrėnų ir Ratnyčios šnektose daiktavardžio *peilis* šaknyje kirčiuojamos daugiskaitos formos *peiliai*, *peilių*, *peiliais* užrašytos kelis kartus, galūninio kirčiavimo formos *peiliai* ir *peiliais* paliudytos tik po vieną kartą.

Lingvistinėje literatūroje vyriškosios giminės daiktavardžių akcentinių paradigmų įvairavimas, plg. *árklais* Eiš / *arklais* Dbč, visų pirma siejamas su kuopine daugiskaita (Mikulėnienė 1996, p. 148–153, 2005, p. 164–166; Lazauskaitė–Ragaišienė 2000, p. 162, 2008, p. 46; Tuomienė 2001, p. 103–114, 2005, p. 59–72; Leskauskaitė 2006, p. 38–39; Ragaišienė 2010, p. 44). Šią prielaidą remia ir rankraštinių šaltinių medžiaga. Juose aptikta keliolika kuopine reikšme pavartotų daugiskaitos formų su *-(i)ai*, pvz.: *grikiāi be grūdų, sausra nudegino* Pčk; *mirė moma seniai, jau ir kaulai papuvo* Šlčnk; *turtū svetimų man nereikia* Ddž; *paskui užlipę an to kūgio su kirviais tuos pėdus iškapojo* Sel; *traktoriai* plėšia raistus Mšn ir kt. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad galūnėje kirčiuojamoms formoms būdinga specifinė semantika, t. y. jos žymi

neskaidomą visumą, įvardija daiktų kuopą, reiškia jų sankaupą.

Kuopinė daugiskaita, ko gero, lėmusi ir oksitoninį daiktavardžių, įvardijančių asmenis pagal tautybę, daugiskaitos formų kirtį, pvz.: *anglai* Mcl, *gudai* Dgr, Rūd, Mtl, Knv, Mšn, Drž, Kb, Pls, Ram, *lenkai* Mcl, *lenkū* Ddž, Pls, *lenkais* Mtl, *rusai* Mcl, Pls, *švedai* Rod, taip pat *latviai* Brč, Vrn, *lietuviai* Šlčn, Eiš, *vok(i)ėčiai* Mtl, Rod ir kt. (žr. plačiau Ragaišienė 2010, p. 45). Šių žodžių pastovaus kirčiavimo formos tiriamuose šaltiniuose aptiktos tik kelios, pvz.: *lėnkai* Šlčn, Spg, *rūsai* Ddž, Pls. Iš sukauptos medžiagos matyti, kad nurodytų daiktavardžių galūninio ir šakninio kirčiavimo formos įvardija ne tik tautas, bet ir atskirus jų narius. Pabrėžtina, kad rankraštiniuose šaltiniuose ne tik šių, bet ir kitų žodžių iš viso neaptikta pavyzdžių, liudijančių semantinę daugiskaitos formų skirtumą. Šaknyje ir galūnėje kirčiuojamos formos gali būti vartojamos ir kuopine reikšme, ir įvardyti atskirus daiktus ar asmenis, pvz.: *arė žmonės árklais mediniais* Eiš / *kadaise arėm mes mediniais arklais* Dbč, *tam kaime gyveno vieni lėnkai* Spg / *atjojo trys lenkai* Mcl, *žvirbliai lesa uogas, reikia vaikyt* Dgr / *žvirbliai užpuolė vyšnias, baigia nuryt* Rtn ir kt. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad pietų aukštaičių plote paprastosios ir kuopinės daugiskaitos priešprieša neišlaikyta.

Taigi buvus dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – akcentinį ir semantinį modelį dabar gali liudyti tik toje pačioje šnektose dvejopai – kamiene ir galūnėje – kirčiuojamos daiktavardžių formos su *-(i)ai*, pvz.: *cigōnai / cigonai* Plkn, *peilis, peiliai / peiliai* Vng, Rtn, *tuřgus, tuřgai / turgai* Rtn ir kt. Tačiau tokios vartosenos atvejai nėra labai dažni. Paprastai šnektose vartojamas

vienas iš variantų, pvz.: *grikiāi* Kurš, *grikiū* Pčk / *grīkiai* Knv, *grīkiū* Mcl, Rūd, Kb, *kāulai* Rūd, Nmn, *kāulū* Jk / *kaulai*, *kaulū* Ram, *raktaī* Čbt, *raktū* Dbč, *raktaīs* Dgr / *rāktai* Brč, *turgai* Jkn, Mtl, Ilgn, Kbš, Pvč, Švnd, Mšn, Rud, Dbč, Nč / *tuŕgai* Sel, Vng, Rč ir kt. Tokios vartosenos pavyzdžiai remia prielaidą, kad išnykus semantiniam dviejų daugiskaitos variantų skirtumui akcentinė jų priešprieša ilgainiui buvo apibendrinta vieno arba kito nario naudai (žr. plačiau Stundžia 1981, p. 192; Lazauskaitė–Ragaišienė 2009, p. 172; Ragaišienė 2010, p. 45).

Kuopinė daugiskaita galėjo lemti ir nagrinėjamų daiktavardžių polinkį į oksitonezę – daugiskaitos galūninio kirčiavimo modelio kai kuriose šnektose apibendrinimą, pvz.: *bebrai*, *gudai*, *kluonai*, *raktaī*, *žvirbliai*, *žvirbliū* Dgr, *anglai*, *lenkaī*, *botagai*, *lydekaī* Mcl, *grikiāi*, *rusai*, *turgai*, *vaistaīs*, *valgymai* Kurš, *jaunumū*, *gražumū*, *karklai*, *raktaī*, *švedaī* Mžn ir kt. Iš sukauptos medžiagos matyti, kad visame pietų aukštaičių plote labiau paplitusios oksitoninio kirčiavimo formos, t. y. jos sudaro beveik du trečdalius visų užrašytų atvejų. Priesagų *-ėja*, *-ynas*, *-tuvas* ir kt. vedinių, pvz.: *audėjà* (3), *beržynas* (3), *šautuvas* (3^a) ir kt., galima sakyti, apibendrinta kilnojamojo kirčiavimo paradigma.

Ne tik produktyviųjų kamienų (homoniminių formų egzistavimo ir morfo(no)-loginio paradigmos išlyginimo), bet ir kuopinės daugiskaitos, ko gero, nulemtas *i*, *u*, *ju* ir priebalsinių kamienų daiktavardžių daugiskaitos formų su *-(i)ai* atsiradimas ir vyraujantis oksitoninis kirtis, pvz.: *akmenai* Dg, Sel, Šlčn, Vėž, Kbš, Ram, *piemenai* Škl, Mcl, Jkn, Ilgn, Kurš, Knk, Vng, Rč, Vėž, Ddž, Mrk, Mšn, Rud, Dbč, Nč, Ram, *pusniai* Rč, Mtl, *pietai* Jkn, Brč, Sel, Ilgn, Kurš, Šlčn,

Vng, Kbš, Mrk, Pvč, Mšn ir kt. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad aptariamų daiktavardžių daugiskaitai būdinga linksniavimo ir akcentinių paradigmų neutralizacija, plg. dar *tuŕgus* (2), *turgai* Jkn, Mtl, Ilgn, Kbš, Pvč, Švnd, Mšn, Rud, Dbč, Nč ir kt. (Ragaišienė 2010, p. 107, 119). Taigi nemažą poveikį šiuo atveju turėjo ir produktyviųjų kamienų kirčiavimo analogija.

Iš kuopinės daugiskaitos formų (Mikulėnienė 2005, p. 156, 165) ar net oksitoninio kirčiavimo (Kuzavinis, Girdenis 1997, p. 76–77) gali būti kilusios ir galūnėje kirčiuojamos akūtinės šaknies vienaskaitos įnagininko ir (ar) daugiskaitos galininko formos, pvz.: *langūs* Dč, *ožiū* Alv, Kpč / *ožiūs* Kpč ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 3 lentelėje). Bent dalis nagrinėjamų atvejų gali būti gana seni (Kazlauskas 1968, p. 35–36; Markevičienė 1999, p. 32; Mikulėnienė 2005, p. 166; Ragaišienė 2010, p. 54). Juolab kad daugumai daiktavardžių su įvairuojančia vienaskaitos įnagininko ir (ar) daugiskaitos galininko akcentuacija nuo seno būdinga kilnojamojo kirčiavimo paradigma, pvz.: *grūdas* (plg. la. *grūds*, *graūds* „grūdas“)¹⁰, *lāngas* (plg. la. *luōgs*)¹¹, *ožys* (plg. la. *āzīs*)¹², *pėdas* (la. *pēda* „glėbys, gabana, sauja“)¹³, *vėžys* (plg. la. *vēzīs*)¹⁴,

¹⁰ Žr. (ME I 639; Skardžius 1935, p. 15). Lie. *grūdas* laikytinas galūnės *-as* vediniu ir sietinas su veiksmazodžiu *grūsti*, *grūda*, *grūdo* (Pokorny 1959, p. 406; Fraenkel 1962, p. 173; Ambrazas 1993, p. 104; Smoczyński 2007, p. 205).

¹¹ Plg. dar pr. *lanxto* (Trautmann 1910, p. 368; Fraenkel 1962, p. 339; Toporov 1990, p. 75).

¹² Plg. dar pr. nosux „ožys“, pr. wosel „ožka“, skr. *ajáh* „ožys“, *ajá* „ožka“, vid. pers. *azak* „ožka“ kt. (Fraenkel 1962, p. 519; Pokorny 1959, p. 6–7; Ambrazas 2000, p. 73; Smoczyński 2007, p. 434).

¹³ Žr. (ME III 206; Fraenkel 1962, p. 521, 561–563; Pokorny 1959, p. 790–792).

¹⁴ Žr. (ME IV 574; Skardžius 1935, p. 15; Fraenkel 1965, p. 1235–1236; Smoczyński 2007, p. 746).

3 lentelė. Akūtinio kamieno daiktavardžių galūnėje kirčiuojamos vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formos

Daiktavardis	Vienaskaitos įnagininko formos	Daugiskaitos galininko formos
1 kirčiuotė		
<i>brólis</i>		<i>broliūs</i> Kbš (687)
<i>píenas</i>	<i>pienù</i> Pls (IX)	
<i>púodas</i>		<i>puodùs</i> Kurš (664)
<i>výras</i>	<i>ovyrù</i> Dgr (575)	<i>ovyrùs</i> Mr (593)
3 kirčiuotė		
<i>beržynas</i>		<i>beržynùs</i> Rūd (634)
<i>grúdas</i>		<i>grūdùs</i> Pls (IX)
<i>lángas</i>		<i>langùs</i> Dč (650)
<i>lénkas</i>		<i>lenkùs</i> Knk (665)
<i>mėšlas</i>	<i>mėšlù</i> Dgr (575), Škl (615)	
<i>pėdas</i>		<i>pėdùs</i> Plkn (616), Sel (658), Rud (698)
<i>stógas</i>		<i>stogùs</i> Pls (IX)
<i>súolas</i>		<i>suolùs</i> Nč (VII)
<i>tévas</i>	<i>tévù</i> Vrn (678)	
<i>žiedas</i>	<i>žiedù</i> Kpč (693)	<i>žiedùs</i> Dbč (699), Kb (704)
<i>arklỹs</i>		<i>arkliùs</i> Šlčn (666), Kbš (687)
<i>grėblỹs</i>	<i>grėbliù</i> Šlčn (666)	
<i>ožỹs</i>	<i>ožiù</i> Alv (645)*, Kpč (693)	<i>ožiùs</i> Kpč (693)
<i>vėžỹs</i>		<i>vėžiùs</i> Dgr (575)
<i>sūniūs</i>		<i>sūniùs</i> Škl (615)
<i>ožkà</i>	<i>ožkà</i> Alv (645), Kpč (693)	<i>ožkàs</i> Rtn (702)
<i>žmonà</i>	<i>žmonà</i> Pvč (689), Kpč (693), Rud (698)	<i>žmonàs</i> Pls (IX)
<i>giesmė</i>		<i>giesmès</i> Jk (662), Knk (665), Nč (VII)

* Forma Alovės šnektos rankraštyje paliudyta tris kartus.

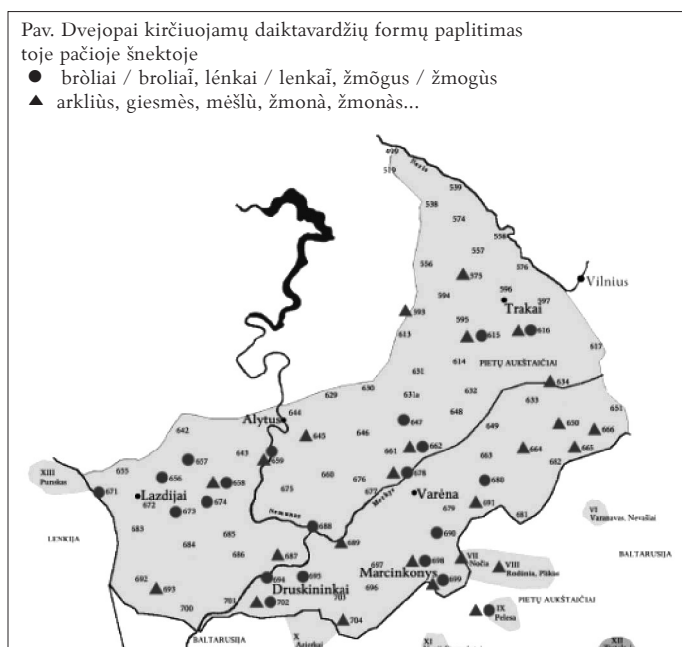
žaltỹs (plg. la. *zalktis*)¹⁵ ir kt. Sinchroniniu požiūriu šie galūninio kirčiavimo atvejai gali būti laikomi ir akcentiniu paradigmos išlyginimu, plg. *žiedù*, *žiedùs* ir *žiedaĩ* (Mikulėnienė 1996, p. 152, 2005, p. 165, 196; Lazauskaitė-Ragaišienė 2008, p. 47, 2009, p. 174; Ragaišienė 2010, p. 54). Dauguma žodžių, turintys aptariamų linksnių oksitoninių formų, yra trečiosios kirčiuotės (žr. 3 lentelę). Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad galūnėje kirčiuojamų nurodytų linksnių formų daugiausia rasta daiktavardžių, kurių kamieno pagrindą sudaro ilgieji balsiai y,

ū, o, é ir dvibalsiai *ie*, *uo* (žr. 3 lentelę). Tikėtina, kad vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formų galūninis kirtis gali būti nulemtas ir morfo(no)loginių veiksnių (Mikulėnienė 1996–1997, p. 60–61).

Iš pateiktų duomenų matyti, kad daugumos daiktavardžių galūninio kirčiavimo formos aptinkamos retai – daugeliu atvejų užrašytos tik vienoje šnektose vieną arba du kartus (žr. 3 lentelę). Jos dažniausiai vartojamos kaip gretiminės šalia vyraujančių kamieninio kirčiavimo variantų, pavyzdžiui, Šalčininkų ir Kibysių šnektose forma *árkliūs* aptikta kelis kartus, o gretybė *arkliūs* paliudyta tik po vieną kartą.

¹⁵ Žr. (ME IV 685; Skardžius 1935, p. 15; Fraenkel 1965, p. 1288; Smoczyński 2007, p. 773).

1 pav. Keleriopai kirčiuojamų formų paplitimas pietų aukštaičių plote

Rankraštinių šaltinių medžiaga rodo dar vieną anksčiau kalbininkų nepastebėtą dalyką – keleriopai kirčiuojamų formų paplitimo pietų aukštaičių plote arealines skirtības. Akivaizdu, kad dvejopai kirčiuojamų formų, pvz.: *žmogùs / žmōgus* Nmn, Jk, Rud, Dbč, Rtn ir kt., toje pačioje šnektejo daugiausia rasta pietvakarinėje ir pietinėje ploto dalyje (žr. 2 lentelę ir 1 pav.)¹⁶. Iš žemėlapyje pateiktų duomenų matyti, kad pietvakarinis arealas yra gana vientisas. Jį sudaro vienas greta kito esantys septyni gyvenamieji punktai – Vingrėnai, Barčiai, Meteliai, Ročkiai, Avižieniai, Seiliūnai ir Nemunaitis. Pastebėtina, kad dalis šio arealo (Vingrėnų, Avižienių ir Ročkių šnektos) priklauso pietų aukštaičių variantiškumo centru laikomam plotui (žr. Ragaišienė

2010, p. 139). Pietinis arealas aptariamo reiškinio tokio vientiso ploto nesudaro, bet vienas netoli kito esantys du šnektų telkiniai (Švendubrė, Mašnyčia, Ratnyčia ir Dubičiai, Rudnia, Kaniava) rodo galėjus jį būti (žr. 1 pav.).

Nevienodai tiriamų šnektų plote paplitusios ir galūnėje kirčiuojamos vienaskaitos įnagininko bei daugiskaitos galininko formos (žr. 1 pav.). Šių linksnių oksitoninio kirčiavimo gretybės dažniau aptinkamos pietinėse ir rytinėse šnektose. Jos koncentruojasi palyginti nedideliame plote, apytikriai keturkampyje Ratnyčia, Kabeliai, Šalčininkai ir Rūdinkai.

Kas kita – variantiškumo, kaip reiškinio, intensyvumas. Akivaizdu, kad aptariamų variantų toje pačioje šnektejo daugiausia užrašyta iš pietvakarinės ploto dalies, t. y. Vingrėnų, Metelių ir Seiliūnų šnektų, tačiau

¹⁶ Pietų aukštaičių gyvenamųjų punktų žemėlapyje teikiami tik numeriai.

jų gausu ir, pavyzdžiui, Paluknio šnektose, kuri priklauso tiriamo ploto šiaurrytiniam arealui (žr. 2 lentelę ir 1 pav.). Vis dėlto nereikėtų daryti apibendrinančių išvadų, nes sukauptos medžiagos nepakanka (kaip minėta, duomenys surinkti ne iš visų tiriamojo ploto šnektų, rankraštiniai šaltiniai palyginti nedidelės apimties) variantiškumo intensyvumui nustatyti.

Regis, rankraštinųjų šaltinių autoriai buvo atkreipę dėmesį į pietų aukštaičių šnektose keleriopai kirčiuojamus žodžius ir jų formas. Pirmiausia tai rodo tyrėjų pateiktos pastabos dėl kirčiuotų ilgųjų balsių *y*, *ū*, *o*, *é* ir dvibalsių *ie*, *uo* priegaidės. Rankraštiniuose šaltiniuose nurodyta, kad išvardytų ilgųjų kirčiuotų balsių ir dvibalsių skiemens priegaidė ne visada aiški. Tai aiškinta pačių šnektos tyrėjų prastu priegaidžių skyrimu, taip pat sieta su tarmės atstovų greitu kalbėjimo būdu (žr. Šklėrių šnektos rankraštį).

Rankraštiniuose šaltiniuose aptariamais atvejais vietoj tvirtapradės (rečiau – tvirtagalės) priegaidės žymima vidurinė, pvz.: *bróliu* Škl, *kąsnis* Mtl, *kuólai* Sel, *móteré* Škl, *rąstai* Sel, *žiédus* Škl ir kt. Tokiam duomenų pateikimui nemažai įtakos, ko gero, turėjo ir požiūris kirčiuočių mišinį laikyti priegaidžių niveliacijos rezultatu (Kazlauskas 1968, p. 14), ne tik šnektų medžiagos rinkėjų nesugebėjimas skirti ilgųjų balsių *y*, *ū*, *o*, *é* ir dvibalsių *ie*, *uo* priegaidės (Zinkevičius 1974, p. 93). Taigi, galima sakyti, kad XX a. 6–7 dešimtmetyje susiformavo vidurinės priegaidės aptariamais atvejais

žymėjimo tradicija, kurios neatsisakyta iki šiol.

Baigiamosios pastabos

Atliktas pietų aukštaičių šnektų rankraštinųjų šaltinių medžiagos tyrimas patvirtina, kad keleriopai kirčiuojamų daiktavardžių ir jų formų egzistavimas kalbininkų pagrįstai siejamas su kuopine daugiskaita, tiksliau, akcentiniu ir semantiniu dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – modeliu. Neabejotina ir tai, kad kai kuriais atvejais nemažą įtaką gali turėti kamienų sąveikos veiksniai (homoniminių formų egzistavimas, morfo(no)loginis paradigmos išlyginimas, sistemos atitikties ir kt.) ir produktyviųjų kamienų kirčiavimo analogija.

Susiejus akcentinius variantus su jų paplitimu, susidarė tikslesnis vaizdas apie daiktavardžių kirčiavimo polinkius pietų aukštaičių plote XX a. 6–7 dešimtmetyje, paaiškėjo žodžių vartosenos ypatumai paskirose šnektose. Tiriamoji medžiaga patvirtino prielaidas, kad daiktavardžių kirčiavimo paradigmų įvairavimas ir keleriopai kirčiuojamų formų egzistavimas pietų aukštaičių plote nėra naujas reiškinys ar tarmės akcentinės sistemos nykimo požymis.

Nustatytas keleriopai kirčiuojamų daiktavardžių formų koncentratas pietvakarinėje ir pietinėje ploto dalyje skatina ir toliau gilintis į šio reiškinio priežastis bei ieškoti naujų jo atsiradimo motyvų.

Literatūra

- AMBRAZAS, S., 1993. *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- FRAENKEL, E., 1962–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 1–2. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- KAZLAUSKAS, J., 1968. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika (Kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis)*. Vilnius: Mintis.
- KUZAVINIS, K., GIRDENIS, A., 1997. Kelios mintys dėl baltų vardažodžio kirčiavimo paradigų ir jų raidos. In: *VIII tarptautinis baltų kongresas „Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje“*. Vilnius, 76–78.
- LAZAUSKAITĖ-RAGAIŠIENĖ, V., 2000. Dviskiemių *u* kamieno daiktavardžių kirčiavimo raida pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. *Baltistica*, 35(2), 159–169.
- LAZAUSKAITĖ-RAGAIŠIENĖ, V., 2008. Dviskiemių *ijo* kamieno daiktavardžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. *Lituanistica*, 54 3(75), 37–50.
- LAZAUSKAITĖ-RAGAIŠIENĖ, V., 2009. Dviskiemių *o* ir *ijo* kamienų daiktavardžių kirčiavimo variantų paplitimas pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. In: *Garsas ir jo tyrimo aspektai: metodologija ir praktika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 161–181.
- LESKAUSKAITĖ, A., 2006. Šnektos plotas ir svarbiausios ypatybės. In: *Kučiūnų krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–67.
- Lietuvių kalbos atlasas* 1, 1971. Leksika. Vilnius: Mokslas.
- Lietuvių kalbos atlasas* 2, 1982. Fonetika. Vilnius: Mokslas.
- Lietuvių kalbos atlasas* 3, 1991. Morfologija. Vilnius: Mokslas.
- Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, 1958. 2-asis leidimas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- MARKEVIČIENĖ, Ž., 1999. Įvadas. In: *Aukštaičių tarmių tekstai*, 1. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 11–34.
- ME, 1923–1932. I, III–IV. MÜLENBACHA, K. *Latviešu valodas vārdnīca*, 1, 3–4. Rediģējis papildinājis, turpinājis J[ānis] Endzelīns. Rīgā: Izglītības ministrija.
- MIKULĒNIENĖ, D., 1996. Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių tarmėse. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 36, 148–155.
- MIKULĒNIENĖ, D., 1996–1997. Einwicklung der slawischen Sprachen auf die Lautstruktur der peripheren litauischen Mundarten. *Linguistica Baltica*, 5–6, 57–67.
- MIKULĒNIENĖ, D., 2005. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- MILIŪNAITĖ, R., 2009. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- POKORNY, J., 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern und München: Francke Verlag.
- RAGAIŠIENĖ, V., 2010. *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- SKARDŽIUS, P., 1935. *Daukšos akcentologija*. Kaunas: V.D.U. Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys.
- SMOCZYŃSKI, W., 2007. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.
- STUNDŽIA, B., 1981. Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksniavimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 21, 185–198.
- ТОПОРОВ, 1975–1990 – ТОПОРОВ, В. Н., *Прусский язык: Словарь*. Москва: Наука.
- TRAUTMANN, R., 1910. *Die altpreußischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- TUOMIENĖ, N., 2001. Ramaškonių šnektos *o* ir (*i*)*io* kamienų daiktavardžių kirčiavimo ypatybės. *Baltistica*, 36 (1), 103–114.
- TUOMIENĖ, N., 2005. *Ramaškonių šnektos daiktavardžio kaitya: sociolingvistinis tyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- ZINKEVIČIUS, Z., 1974. Dėl akūto ir cirkumfleksio skyrimo rytų Lietuvos tarmėse. *Baltistica*, 10 (1), 93–94.

Vilija Ragaišienė

Institute of the Lithuanian Language, Lithuania
 Research interests: accentology, dialectology,
 lexicography

TENDENCIES IN NOUN STRESS IN THE
 SOUTHERN AUKŠTAITIAN SUBDIALECTS
 IN HANDWRITTEN SOURCES OF THE
 1950s AND 1960s

Summary

The article deals with variously stressed nouns that were discovered in the 1950s and 1960s in handwritten sources of the southern Aukštaitian subdialects in the archive of dialects of the Language History and Dialectology Department of the Institute of the Lithuanian Language. Data on the nouns and noun forms of the southern Aukštaitians, collected from almost the entire area under study, i.e., fifty-five inhabited settlements, demonstrate two tendencies: stress variance and oxytonogenesis.

Summarising the collected data, it was established that nouns with the same stem (*o*, *i*o, *ā*, *ē*, *iā*, *i*, *i*u and *u*) are most often stressed in two ways in the southern Aukštaitian area, e.g., *kaĩklas* (2/4), *žmogùs* (4) / *žmõgus* (2), and others. Words with non-productive *i*, *u*, *i*u and consonant stems can also have separate parallels with other stems, or parallel forms of other separate stems, e.g.: *vagìs* (4), sing. gen. *vagiẽs* / *vāgio*, cf. nom. *vāgys* / *vagiāĩ*, *šuvà* (4), sing. gen. *šunĩs* / *šunẽs* / *šuniẽs* / *šunio*, etc.

The abundance of the variants discovered in these handwritten sources of rather small volume demonstrates the intensity of stress variance in the southern Aukštaitian area in the 1950s and 1960s, which is corroborated by two facts. First, most of the forms of the words with variable stress in the sources under study appear several or even many times. Second, quite a few forms of such nouns were discovered within the same subdialect. Despite all this, nouns in the southern Aukštaitian subdialects are not stressed interchangeably, but according to one accentual paradigm. From two stress variants used in the subdialects, one is

Vilija Ragaišienė

Instytut Języka Litewskiego, Litwa
 Zainteresowania naukowe: akcentologia, dialek-
 tologia, leksykografia

AKCENTOWANIE RZECZOWNIKÓW W
 RĘKOPIŚMIENNYCH ŹRÓDŁACH GWA-
 ROWYCH Z OBSZARU POŁUDNIOWEJ
 AUKSZTOTY Z LAT 50.–60. XX WIEKU

Streszczenie

Niniejszy artykuł omawia rzeczowniki występujące w kilku wariantach akcentowych, odnotowane w rękopiśmiennych źródłach gwarowych z obszaru południowej Aukstoty z lat 50.–60. XX wieku. Źródła te są przechowywane w Archiwum Gwar Zakładu Historii Języka i Dialektologii Instytutu Języka Litewskiego. Artykuł ma na celu określenie tendencji w akcentowaniu tych rzeczowników, ustalenie ich zasięgu geograficznego oraz skali zjawiska.

Mnogość wariantów odnotowanych w źródłach rękopiśmiennych (ponad dwieście wyrazów) dowodzi, że w latach 50.–60. XX wieku na obszarze południowej Aukstoty istniała dość duża wariantowość akcentowa. Większość akcentowanych na różne sposoby form wyrazowych występuje w omawianych źródłach po kilka czy nawet kilkanaście razy. Rozprzestrzenienie się oboczności fonetycznych rzeczowników jest charakterystyczne dla całego obszaru południowej Aukstoty, jednak częstotliwość ich występowania nie jest jednakowa. W południowo-zachodniej i południowej części obszaru stwierdzono więcej form akcentowanych na dwa sposoby, np. *raĩstai*, *raĩstų* / *raistaĩ*, *raistų*, natomiast w gwarach południowych i wschodnich częściej występują oboczności rdzenia akutowego w narzędniku liczby pojedynczej i akcentu oksytonicznego w bierniku liczby mnogiej, np. *žiedas* (3), *žiedù*, *žiedùs*. Szczegółowa analiza danych wskazuje, że w gwarach południowoaukstońskich rzeczowniki są akcentowane nie wymiennie, a według któregoś jednego paradygmatu akcentuacyjnego. Z dwóch wariantów akcentowych stosowanych w tej samej gwarze lub na całym obszarze jeden jest główny, inny zaś – poboczny.

main, the other a parallel variant. The nouns in the handwritten sources are stressed in two ways, most often according to the paradigms of stem and mobile accentuation, e.g., *bróliai* / *broliaĩ*, *sōdžiūs* (2) / *sodžiūs* (4), etc.

The appearance of nouns with dual stress in the southern Aukštaitian subdialects and the tendency towards oxytogenesis are primarily related to the accentual and semantic models of two plurals, simple and collective, which are being reconstructed, e.g., *peĩlis*, pl. *peĩliai* / collect. pl. *peĩliaĩ*.

The stress on the singular instrumental endings and/or of the plural accusative forms of nouns with acute stems might also be related to the collective plural. The existence of such forms can be determined by the levelling of the accentual paradigm, cf., *pėdaĩ*, *pėdũ*, *pėdám(s)*, *pėdũs*, *pėdaĩs*. The possibility that the discussed forms could have been inherited, i.e., could have originated from the oxytonic paradigm, should not be discounted.

Undoubtedly, noun accentuation might have been influenced by the factors of stem interaction: the existence of homonymous forms, levelling of the morpho(no)logic paradigm, the conformity of the system, etc. There is also no doubt that the accentuation analogue had an influence as well (especially that of productive stems on unproductive ones).

KEY WORDS: accentual variant, stress variance, oxytogenesis, simple and collective plural, stem.

Materiały pochodzące ze źródeł rękopiśmiennych potwierdzają przesłanki językoznawców, że pojawienie się w gwarach południowej Aukštoty form rzeczownikowych akcentowanych na dwa sposoby oraz skłonność do oksytonezy należy przede wszystkich wiązać z rekonstruowanym modelem akcentuacyjnym i semantycznym dwóch liczb mnogich – prostej i zbiorowej, np. *peĩlis*, lmn. *peĩliai* / zbior. lmn. *peĩliaĩ*. Zgromadzone dane potwierdzają także tezę, że o sposobie akcentowania rzeczowników mogło decydować wzajemne oddziaływanie rdzeni – istnienie form homonimicznych, wyrównanie paradygmatu morfo(no)logicznego, zgodności systemowej i in.

SŁOWA KLUCZOWE: wariant akcentowy, akcentowanie wariantywne, oksytoneza, liczba mnoga prosta i zbiorowa, rdzeń.

Gauta 2012 01 09

Priimta publikuoti 2012 07 20